

معارف

..... شرح محشر .....
.....

مجلد رضی العابدینی

تحقیق و نگارش: موسسہ مطالعات اسلامیہ رواسے
سید مہدی اکرمی، مہران معدنی پور

سرشناسه: عابدینی، محمدرضا، ۱۳۴۰ - عنوان قرارداد: بحارالانوار، فارسی، برگزیده، شرح، عنوان و نام پدیدآور: تا ابد زندگی: شرح احادیث کتاب المعاد بحارالانوار/محمدرضا عابدینی؛ تحقیق و نگارش موسسه مطالعات اسلامی رواسی؛ سید مهدی اکرمی، مهران معدنی‌پور. مشخصات نشر: قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف. مشخصات ظاهری: ج ۷ شابک: ۹-۵۷۲-۴۴۱-۶۰۰-۹۷۸ وضعیت فهرست نویسی: فیپا عنوان دیگر: شرح احادیث کتاب المعاد بحارالانوار. موضوع: مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، ۱۰۳۷-۱۱۱۱ق. بحارالانوار-- نقد و تفسیر موضوع: احادیث شیعه -- قرن ۱۱ -- نقد و تفسیر Hadith (Shiites) -- Texts -- 17th century -- Criticism, interpretation, etc شناسه افزوده: مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، ۱۰۳۷-۱۱۱۱ق. بحارالانوار، برگزیده، شرح. شناسه افزوده: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف رده بندی کنگره: BPI۳۵ رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲ شماره کتابشناسی ملی: ۹۳۷۴۹۷۲

تا ابد زندگی

شرح محشر ۱

■ مؤلف: محمدرضا عابدینی ■ تحقیق و نگارش: مؤسسه مطالعات اسلامی رواسی
سید مهدی اکرمی، مهران معدنی‌پور ■ صفحه‌آرایی: حسین قاسمیان ■ طرح جلد:
جعفرپیشه (صریر) ■ ناشر: دفتر نشر معارف ■ نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۳
تیراژ: ۱۰۰۰ جلد ■ شابک: ۹-۵۷۲-۴۴۱-۶۰۰-۹۷۸ ■ قیمت: ۲۰۰،۰۰۰ تومان

دفتر نشر معارف قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۰۰۰۴

مؤسسه تمحیص: قم، خیابان سمیه، کوچه ۱۱، پلاک ۱، تلفن: ۰۲۵-۳۳۵۶۲۵۰

مدیریت پخش (مرکزی) قم، شرکت پاتوق کتاب، تلفکس: ۰۲۵-۳۱۰۷۷

مرکز پخش

- اراک: ۰۲۸-۳۲۲۲۹۰۳۸ ■ ارومیه: ۰۲۳-۳۴۷۷۸۲۳ ■ اصفهان: ۰۹۱۳-۸۰۳۵۰۹۸ ■ اهواز: ۰۶۱-۳۲۲۳۸۰۰۰
- بابل: ۰۲۵-۳۵۳۰۵۲۵۵ ■ بجنورد: ۰۵۸-۳۲۲۵۶۲۲۱ ■ بردسکن: ۰۵۱-۵۵۴۳۰۱۲۱ ■ بندرعباس: ۰۷۶-۳۳۶۱۷۵۵۷
- بیرجند: ۰۵۶-۳۲۴۵۸۵۱۲ ■ تربت حیدریه: ۰۵۱-۵۲۲۸۶۵۰۰ ■ تهران: ۰۲۱-۸۸۹۱۱۲۱۲ ■ دهدشت: ۰۹۲۱-۷۴۳۴۱۲۷
- رشت: ۰۱۳-۳۲۳۳۴۵۶۹ ■ زاهدان: ۰۵۴-۳۳۲۲۸۸۷۹ ■ زنجان: ۰۲۴-۳۳۳۶۶۴۲۵ ■ ساری: ۰۱۱-۳۳۲۵۳۰۲
- سبزوار: ۰۵۱-۴۴۲۲۴۰۰۴ ■ سمنان: ۰۲۳-۳۳۴۵۳۲۱۱ ■ شهرکرد: ۰۳۸-۳۲۲۵۰۰۰۴ ■ شیراز: ۰۷۱-۳۳۳۴۶۶۱۴
- قزوین: ۰۲۸-۳۳۲۴۰۰۷۶ ■ قم: ۰۲۵-۳۷۷۳۵۰۰۳ ■ کازرون: ۰۹۱۷-۶۸۱۳۰۸۲ ■ کرمان: ۰۳۴-۳۳۲۳۱۴۶۶
- کرمانشاه: ۰۸۳-۳۷۲۲۸۴۱۱ ■ گرگان: ۰۱۷-۳۲۲۳۷۸۸۰ ■ مشهد: ۰۵۱-۳۲۵۷۵۹۶۳ ■ ملایر: ۰۸۱-۳۳۳۵۱۲۷۶
- شهر: ۰۶۱۷۲۶۲-۰۹۱۷ ■ نی‌روز: ۰۷۱-۵۳۸۲۱۶۹۰ ■ یاسوج: ۰۷۴-۳۳۲۲۸۶۲۲ ■ یزد: ۰۳۵-۳۷۳۳۲۹۵

www.nashremaaref.ir | E-mail: info@nashremaaref.ir

NashreMaaref_Official

www.Tamhis.ir

ta_abad_zendegi

کلیه حقوق برای موسسه مطالعات اسلامی رواسی محفوظ است.

تقديم به:

قطب عالم امان

عجل الله تعال
فرجه الشريف

حضرت صاحب العصر والزمان

فهرست

۱۷.....	مقدمه
۲۳.....	پیشگفتار

کتاب المعاد

باب ۳:

اثبات الحشر و کیفیتہ و کفر من أنکره

۲۹.....	* جلسه اول
۲۹.....	مقدمه
۲۹.....	مبحث معاد در بحار الأنوار
۳۰.....	روش بحث در توجه روایی به مباحث معاد
۳۰.....	اهمیت بحث معاد
۳۲.....	قوای شیطان و آدم در مقابل یکدیگر
۳۵.....	روایت اول
۳۵.....	باران بین دو نفخه
۳۷.....	تأثیر اراده‌های فردی و جمعی در نظام عالم
۳۹.....	روایت دوم

۴۰.....	عدم وحدت بین حق و باطل.....
۴۲.....	حقیقی بودن مرز دین.....
۴۳.....	دلیل تکرار آیات در سوره کافرون.....
۴۴.....	رجوع اصحاب در شبهات به امام.....
۴۴.....	برهان‌های آیه ۷۹ سوره یس.....
۴۷.....	روایت سوم .....
۴۹.....	اماته و احیای ارمیا.....

۵۵.....	* جلسه دوم .....
۵۵.....	روایت چهارم .....
۵۷.....	مظهر اسم محیی شدن ابراهیم <small>علیه السلام</small> .....
۵۸.....	رابطه اجابت و محبت.....
۵۹.....	نظام وجودی بر اساس نظام محبت.....
۶۱.....	حرکت سلوکی و شهودی بر اساس نظام محبت.....
۶۲.....	نظام وجودی بر اساس نظام محبت.....
۶۳.....	رابطه نظام احکام و نظام محبت.....
۶۵.....	حقیقت محبت خداوند به بندگان.....
۶۶.....	محبت مؤمنین به یکدیگر.....
۶۸.....	عدم گسستگی محبت از خزائن خود.....
۷۰.....	حب نفس، پایه رسیدن به فنای مطلق.....
۷۱.....	استفاده شیطان از توان محبت.....
۷۲.....	طرفینی بودن محبت.....
۷۴.....	روایت پنجم .....
۷۵.....	آسانی و سختی برای خداوند.....
۷۷.....	طلا بودن خاک روحانیین.....
۷۸.....	اثبات معاد جسمانی.....

۷۹.....	* جلسه سوم .....
۷۹.....	مقدمه .....
۷۹.....	هم سنخ شدن خاک با روح در معاد جسمانی.....
۸۲.....	روایت ششم .....

۸۳	..... علت عذاب شدن پوست جدید در جهنم
۸۵	..... روایت هفتم
۸۶	..... رابطه عصیان با جسم انسان در دیدگاه طبیعیون
۸۷	..... نقش جسم در عذاب شدن انسان
۸۹	..... جهنم، از شئون نفس کافر
۹۱	..... میزان بقای عذاب
۹۳	..... روایت هشتم
۹۳	..... نقش باران در حشر انسان
۹۶	..... تغییر نگاه انسان در قیامت
۹۷	..... حالت بعث دو شخص در اوج سعادت و شقاوت
۱۰۱	..... نشان دادن حقیقت حشر به نبی ختمی <small>صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ</small>
۱۰۲	..... تمثیل نیافتن عالم مثال در عالم ماده
۱۰۳	..... سنگینی درک عدم ارتباط با خداوند
۱۰۴	..... روایت دهم
۱۰۵	..... حقیقت شهادت زبانی
۱۰۶	..... بحث رجالی راجع به بسندی و صفوان
۱۰۶	..... نجات بخش بودن محبت اهل بیت <small>إِلَيْهِمُ</small>
۱۰۹	..... * جلسه چهارم
۱۰۹	..... روایت یازدهم
۱۱۰	..... اصول اسلام
۱۱۲	..... روایت دوازدهم
۱۱۴	..... حقیقت رؤیت ملکوت
۱۱۶	..... شهود وجود ربی ما سوی الله در رؤیت ملکوت
۱۱۸	..... مراتب شهود توحید در رؤیت ملکوت
۱۱۹	..... حقیقت مسطح شدن زمین در قیامت
۱۲۰	..... سنگینی معصیت برای انسان موحد
۱۲۱	..... شأن بودن عالم نسبت به انبیاء
۱۲۳	..... اصناف خلقت انسان
۱۲۴	..... ضایع نشدن استعداد توسط خداوند و معصوم

- روایت سیزدهم ۱۲۶
- ناتوانی انسان در فرار از مرگ ۱۲۶
- نظام ظاهر، نازلۀ نظام باطن ۱۲۷
- نفس انسان، در دست خداوند ۱۲۸
- خواب و بیداری رسولان الهی در تبیین قیامت ۱۲۹
- * جلسه پنجم** ۱۳۳
- روایت چهاردهم** ۱۳۳
- فراز اول: عجیبی تکبر انسان با وجود ضعفی او ۱۳۴
- فراز دوم: عجیبی دیدن خلق و شک در خداوند ۱۳۴
- فراز سوم: عجیبی انکار مرگ با دیدن مرگ دیگران ۱۳۵
- فراز چهارم: عجیبی انکار آخرت با وجود دیدن دنیا ۱۳۶
- فراز پنجم: عجیبی عمل بر خلاف باور به معاد ۱۳۸
- روایت شانزدهم** ۱۳۸
- مراد از ظن در برخی آیات ۱۳۹
- روایت هفدهم** ۱۴۲
- ظهور، رجعت و قیامت سه مرتبه از یک حقیقت ۱۴۲
- روایت هجدهم** ۱۴۲
- توجه به خلقت، دلیل بر امکان معاد ۱۴۳
- روایت بیستم** ۱۴۵
- انتخاب کفن نیکو ۱۴۶
- روایت بیست و یکم** ۱۴۶
- بقاء آثار در نفس ۱۴۷
- روایت بیست و دوم** ۱۴۷
- احتجاج خداوند بر ملحدان ۱۵۰
- احتجاج خداوند بر دهریه ۱۵۱
- احتجاج خداوند بر مؤمنان ظاهری ۱۵۲
- روایت بیست و سوم** ۱۵۲
- معانی ظن ۱۵۳
- روایت بیست و چهارم** ۱۵۳

۱۵۳.....	اثر باور و عدم باور به معاد .....
۱۵۵.....	روایت بیست و پنجم .....
۱۵۵.....	بیان چند جدال احسن در رابطه با اعادهٔ خلقت .....
۱۵۶.....	تحقیر منکران معاد توسط خداوند .....
۱۵۹.....	* جلسهٔ ششم .....
۱۵۹.....	روایت بیست و ششم .....
۱۶۰.....	جعلی بودن قسمت اول روایت از دیدگاه علامهٔ طباطبایی <small>رحمة الله علیه</small> .....
۱۶۱.....	علم الهی، مبدأ معاد .....
۱۶۳.....	تحقق علم الهی بدون هیچ واسطه‌ای .....
۱۶۴.....	افعال الهی، برهان الهی .....
۱۶۵.....	روش درک زبان فعل الهی .....
۱۶۶.....	علت کذب انگاری واقع توسط انسان .....
۱۶۷.....	دو مرتبه از اتمام حجت .....
۱۶۸.....	زبان گویای آسمان و زمین برای انسان .....
۱۷۱.....	مراتب انابه و نزول و تنزیل .....
۱۷۲.....	رویدن میوه، آیهٔ معاد .....
۱۷۳.....	احاطهٔ معاد بر انسان .....
۱۷۴.....	روایت بیست و هفتم .....
۱۷۵.....	تفسیر مختلف آیات .....
۱۷۶.....	روایت بیست و هشتم .....
۱۷۷.....	تفسیر آیات ابتدایی سورهٔ نازعات .....
۱۷۸.....	روایت بیست و نهم .....
۱۷۸.....	قدرت خداوند و ناتوانی انسان‌ها .....
۱۸۱.....	* جلسهٔ هفتم .....
۱۸۱.....	مقدمه .....
۱۸۱.....	حقیقت رابطهٔ انسان با جهان بیرون .....
۱۸۳.....	خلقت هستی برای کمال انسان .....
۱۸۵.....	روایت سی‌ام .....
۱۸۶.....	متن خطبهٔ ۱۵۶ نهج البلاغه .....

۱۸۹.....	راهبری امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> به سوی بهشت.....
۱۹۰.....	رابطه ایمان و عمل صالح.....
۱۹۱.....	مرگ، مصحح نسبت‌ها.....
۱۹۲.....	تمام شدن دنیا با مرگ.....
۱۹۴.....	احراز آخرت به وسیله دنیا.....
۱۹۵.....	مضمار بودن دنیا برای انسان.....
۱۹۶.....	نار تطهیری و نار خلود بعد از مرگ.....
۱۹۸.....	جایگاه قرآن در فتنه‌ها.....
۱۹۹.....	روایت سی و یکم .....
۲۰۰.....	تشابه خواب با مرگ.....
۲۰۱.....	تشابه بیدار شدن با بعثت.....
۲۰۱.....	حقیقت کثرات در نزد خداوند.....

باب ۴:

أسماء القيامة واليوم الذي تقوم فيه وأنه لا يعلم وقتها إلا الله

۲۰۷.....	* جلسه اول .....
۲۰۷.....	مقدمه .....
۲۰۷.....	نحوه صحبت خداوند با انسان.....
۲۱۰.....	عدم توقف ارتباط با بیرون، بر فهم آن.....
۲۱۳.....	راهکار عبور از حجاب‌ها و نتیجه آن.....
۲۱۵.....	قیامت، ظرف بروز وجود جمعی انسان.....
۲۱۶.....	نحوه اثرگذاری آیندگان در پیشینیان.....
۲۱۷.....	تفاوت شهود مؤمن و کافر از وجود جمعی.....
۲۱۹.....	چگونگی و چیستی تبری.....
۲۲۰.....	ثمره تحقق وجود جمعی انسان.....
۲۲۱.....	میزان تأثیر مجموعه اعمال بر جهت‌گیری ما.....
۲۲۳.....	نقش اختیار در کنار تأثیر اعمال سابق.....
۲۲۴.....	تأثیر هر عمل در کل نظام وجود.....
۲۲۵.....	شراکت سنت‌گذار در گناه تابع آن سنت.....

۲۲۶	نتیجه رضایت به فعل و گناه پس از ظهور .....
۲۲۸	ملاک فردی یا اجتماعی شدن گناه .....
۲۲۹	روایت اول .....
۲۳۰	حقیقت مکان و زمان در برزخ .....
۲۳۱	ترس موجودات از اقامه قیامت در جمعه .....
۲۳۲	نسبت میان موجودات با انسان و انسان کامل .....
۲۳۴	تبعیت ملک از انسان در زمان مندی .....
۲۳۵	مبدئیت خزائن الهی .....
۲۳۵	کیفیت وحدت افق‌ها در ظهور .....
۲۳۸	روایت دوم .....
۲۳۸	نقش روز جمعه در تحقق وجود جمعی .....
۲۳۹	اهمیت ارتباط با حقایق غیبی .....
۲۴۱	* جلسه دوم .....
۲۴۱	مقدمه .....
۲۴۱	حقیقت اسماء قیامت .....
۲۴۳	جنبه معرفتی و هدایتی اسماء قیامت .....
۲۴۴	شیوه مرتبط شدن با اسماء قیامت .....
۲۴۵	روایت سوم .....
۲۴۵	ارتباط قیامت با ظهور .....
۲۴۶	روایت چهارم .....
۲۴۷	ارتباط جمعه با اجتماع مردم در قیامت .....
۲۴۸	سازگاری حشر فردی با اجتماع مردم در قیامت .....
۲۵۰	حقیقت شاهد و مشهود .....
۲۵۳	* جلسه سوم .....
۲۵۳	مقدمه .....
۲۵۳	حقیقت روز جمعه .....
۲۵۵	ارتباط جمعه دنیا با جمعه میثاق .....
۲۵۹	باطن اعمال روز جمعه .....
۲۶۰	اهمیت مراقبه در روز جمعه .....

۲۶۲	.....	روایت پنجم
۲۶۳	.....	معنای یوم التَّلَاق
۲۶۷	.....	معنای یوم التَّنَاد
۲۶۹	.....	معنای یوم التَّغَابِن
۲۷۲	.....	معنای یوم الحسرة
۲۷۳	.....	یوم الحسرة برای مؤمن و کافر
۲۷۴	.....	حقیقت موت
۲۷۵	.....	حقیقت واحده بودن اسماء قیامت
۲۷۶	.....	روایت ششم
۲۷۷	.....	روایت هفتم
۲۷۷	.....	روایت هشتم
۲۷۸	.....	روایت نهم
۲۷۸	.....	اقوال راجع به شاهد و مشهود و موعود
۲۸۱	.....	* جلسه چهارم
۲۸۱	.....	مقدمه
۲۸۱	.....	حقیقت واحد اسماء قیامت
۲۸۲	.....	حقیقت واحد مواقف قیامت
۲۸۵	.....	روایت دهم
۲۸۶	.....	حقیقت اجتماع مردم در قیامت
۲۸۸	.....	کیفیت برانگیخته شدن مردگان
۲۹۱	.....	ضرورت توجه به محکم و متشابه
۲۹۲	.....	محکم و متشابه در نظام اعمال
۲۹۳	.....	عدم اقاله گناهان یا فدیة در قیامت
۲۹۴	.....	انتقال اعمال در قیامت
۲۹۵	.....	سدّ باب عمل در قیامت
۲۹۶	.....	حضور همه اعمال در جان انسان
۲۹۷	.....	راه مقابله با رسوخ گناه در جان
۲۹۹	.....	روایت دوازدهم
۲۹۹	.....	تحقق قیامت و ظهور در جمعه

۳۰۰.....	روایت سیزدهم
۳۰۱.....	مراتب سه‌گانه حقیقت قیامت
۳۰۳.....	اوصاف سعید بن مسیب
۳۰۵.....	* فهرست اجمالی *
۳۰۹.....	* منابع و مأخذ *

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي تجلي بذاته و الصلوة على شواهد صفاته و مظاهر تجلياته سيما سيد الكونين و جامع المرتبتين و قائد النشأتين و خلاصة العالمين محمد المصطفى و آله و ذريته مرآتي صفاته العليا و شواهد أسمائه الحسنی صلوة توازي حق إرشادهم و تكافي جزاء إحسانهم و إرفادهم. همه هستی از خزائن الهی نازل و لباس تقدیرات را به تن پوشانده؛ ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ﴾^۱ و در حدود و تعینات مخفی می شود.

انسان به عنوان خلیفه الهی، حامل امانت خدا و مظهر همه اسماء الهی است و همه ملائکه در خدمت او قرار گرفته و بر او سجده کردند و شیطان از امر الهی به سجده سرپیچی کرد؛ ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ، إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾^۲. تقدیر انسان، در مسیر خلقت، آمدن به دنیا و محدود شدن به همه حدود و تعینات عوالم وجود بود.

﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ * ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾^۳.

عالم وجود در بازگشت به سوی خداوند باید از این حدود و تعینات جدا گشته و مرحله

۱. حجر (۱۵)، ۲۱. «و هیچ چیز نیست مگر آنکه گنجینه های آن نزد ماست، و ما آن را جز به اندازه ای معین فرو نمی فرستیم».

۲. ص (۳۷)، ۷۳-۷۴. «پس همه فرشتگان یکسره سجده کردند. مگر ابلیس [که] تکبر نمود و از کافران شد».

۳. تین (۹۵)، ۴-۵. «به راستی انسان را در نیکوترین اعتدال آفریدیم. سپس او را به پست ترین [مراتب] پستی بازگردانیدیم».

به مرحله و منزل به منزل به سوی وادی اطلاق و کرانه بی کران حرکت کند؛ «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ»^۱، «إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»^۲.

حرکت از حدود و شکستن آنها، تقدیر همه موجودات مشهود عوالم سماوات و ارض است که همه هستی مشهود در حالت جذبه، رهسپار غایتی است که از پیش او را می خواند و قوه‌ای که او را از پی می راند.

قافله سالار هستی در قوس صعود، انسان است که انسان کامل همه را با خود به سوی خداوند برای رهایی از قیود و حدود می برد.

انسان، جامع تمام مسیر حرکت هستی از نازل ترین تا کامل ترین می باشد و تمام مدارج و مواضع کمال را می تواند طی کند: «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ * ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ * ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا * ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ * ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ * ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ»^۳.

انسان عرش نشین مسجود ملائک که در زمین به تن نشسته، لحظه به لحظه با اطاعت از اوامر الهی، از رها بودن از اراده خود، حیات به امر الهی پیدا می کند و با پیوستن به شؤون ربوبی، غبار تن شسته و در یک خانه تکانی از دنیا، خیمه خود را بار دگر در عالم قدس و نور به پا می کند که مرگ در نهایت در آنجا ذبح شده و به حیات ابدی که دغدغه همیشگی انسان است واصل می شود؛ «عِنْدَ مَا يَحُلُّ أَظْنَابِ حَيَامِ الدُّنْيَا وَ يَشُدُّهَا فِي الْأَجْرَةِ؛ رِيسْمَانِ هَاي خِيمِه هَاي دُنْيَا رَا كِنْدِه وَ دَر مَقَابِلِ، رِيسْمَانِ هَاي خِيمِه هَاي آخِرْت رَا بِنْدَد»^۴. هر مرتبه‌ای از عوالم پس از دنیا نسبت به دنیا، بیداری پس از خواب است؛ «النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا»^۵ مردم خوابند پس وقتی بمیرند بیدار و آگاه می شوند» و همانطور که

۱. نحل (۱۶)، ۹۶. «آنچه پیش شماست تمام می شود و آنچه پیش خداست پایدار است».

۲. حدید (۵۷)، ۵. «کارها به سوی خدا بازگردانیده می شود».

۳. مؤمنون (۲۳)، ۱۲-۱۶. «و به تحقیق ما انسان را از عصاره‌ای از گل آفریدیم. سپس آن را نطفه‌ای در قرارگاه معظمش (رحم) قرار دادیم. سپس نطفه را به صورت علقه (خون بسته) و علقه را به صورت مضغه (چیزی شبیه گوشت جویده) و مضغه را به صورت استخوان هائی درآوردیم از آن پس آن را آفرینش تازه‌ای ایجاد کردیم بزرگ است خدائی که بهترین خلق کنندگان است. سپس شما بعد از آن می میرید. سپس در روز قیامت برانگیخته می شوید».

۴. بحار الأنوار، ج ۶، ص ۱۳۳.

۵. عیون الحکم، ص ۶۶.

حیات برزخی بیداری نسبت به دنیاست، حیات قیامتی پس از نفع صور، بیداری نسبت به دوران برزخ است. این بیداری پس از بیداری، تالقای حق در قیامت - که بیداری مطلق است - ادامه دارد

خدای سبحان برای بیداری ما در حیات دنیا با افعالش با ما سخن می‌گوید؛ به همین جهت تمام لحظات زندگی انسان و هر حادثه و واقعه‌ای، گفتگوی خدای سبحان با انسان است و چنانچه «فَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»^۱ یک انشاء خلق جدید است، نفع صور هم خلق جدید است. اگر ما با این زبان انس بگیریم، مرگ و وقایع پس از آن و حتی مواقف قیامت گفتگوهای الهی برای بیداری بالاتر ماست. این نگاه به وقایع و حوادث باعث می‌شود تا کام خود را در بیداری از آن نگیریم از آن عبور نکنیم و آن را فرستاده الهی و صدا برای بیداری خود بدانیم. پس اطلاع از مراحل و مواقف موت و قیامت برای امروز ما که روز عمل است مفید می‌باشد.

عالم دنیا توان و استعداد جلوه‌گری حیات حقیقی را ندارد و این همه آثار حیات در دنیا رشحه و نمی از یم حیات است که در انتظار عالم انسانی است؛ «إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهيَ الْحَيَوانُ»^۲ که حیات و بیداری توأمان یکدیگرند.

رَحْم دنیا با همه قواعد و سنن و راحتی‌ها و سختی‌ها و گردنه‌ها و به ظاهر گستردگی‌اش، مرحله‌ای در جهت آماده کردن انسان برای وصال و ورود به رحم‌های پی‌درپی مواقف قیامت است تا در نهایت انسان در قیامت متولد شود و حیات جاوید پیدا کند.

تأثیر عظیم غایت که همه چیز با رنگ آن معنی پیدا می‌کند، آن هم غایت همه غایات، رنگ واقعی هستی است که سبک زندگی و چینش روابط بین انسان با خداوند و هستی و انسان‌های دیگر بر اساس باور به معاد و سلوک در وادی حقیقت و دوری از وهم و خیال است «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ»^۳.

آنچه جامعه انسانی امروز به آن نیازمند است، عبور از خواب حیات مادی و بیداری حیات آخرتی است که به زندگی بی‌جان او روح دمیده و بفهمد که نه فقط دنیا قیمت وجود

۱. حجر (۱۵)، ۲۹. «از روح خود در او دمیدم».

۲. عنکبوت (۲۹)، ۶۴. «زندگی واقعی سرای آخرت است».

۳. حشر (۵۹)، ۱۹. «مانند کسانی مباشید که خدا را فراموش کردند، پس خدا هم آنان را دچار خودفراموشی کرد».

گرانبهای او نیست بلکه بهشت هم قیمت بدن او می‌باشد و خود او ارزشمندتر از حتی بهشت عظیم نعمات الهی است. انسان سزاوار بیداری و حیاتی است که فقط اسماء الهی او را سیراب می‌کند و لقای الهی آرامش وجود اوست.
در پایان نکاتی قابل ذکر است:

۱. روایات معاد به صورت تفصیلی در کتاب بحار الأنوار علامه مجلسی رحمته الله جلدهای ششم و هفتم و هشتم وارد شده است که در سال ۸۵ با تقاضای جمعی از دوستان مباحثه‌اش آغاز شد و تا سال ۹۳ ادامه پیدا کرد که جلسات حشر و زیارت روایات اهل بیت علیهم السلام در ابواب موت و معاد بود که قرار بود بیشتر جنبه اخلاقی و عملی داشته باشد.

به برکت همین روایت خوانی هفتگی که به صورت متفرق توسط دوستان مختلفی ضبط شده بود، توسط دوستان محقق از مدرسه علمیه مشکاة جمع‌آوری شده و پیاده و منظم شد و با صرف وقت بسیار و همت مثال‌زدنی، محصولات مختلفی از آن قابل برداشت شد که جامع‌ترین آن همین مجموعه است که به صورت سلسله‌وار درس‌ها و طبق نظم روایات بحار تدوین شده که در ابواب موت و معاد آماده نشر است.

بر خود لازم می‌دانم که از زحمات‌های بسیار زیاد دوستان محقق مشتاق روایات مدرسه مشکاة بالخصوص آقایان حجج اسلام علیزاده، مفیدی، حاجی‌پور، معدنی‌پور، اکرمی، امیرزرگر و دیگر دوستانی که در تنظیم این اثر کوشا بودند کمال تشکر را داشته و آرزوی معاد باوری برای خود و همه مؤمنین را از کلمات نورانی حضرات معصومین علیهم السلام داریم.

۲. سیر بحث در مجلدات مختلف، مطابق سیری است که علامه مجلسی رحمته الله در کتاب شریف بحار الأنوار طی کرده‌اند. ایشان ابتدا در ۱۰ باب به روایات ابواب موت پرداخته و سپس در ۲۸ باب، روایات ابواب معاد را ذکر کرده‌اند.

به همین جهت ۱۰ باب روایات ابواب موت در ۵ جلد تدوین شد که تحت عناوین: «۱. تولدی دیگر؛ ۲. تطهیر جان؛ ۳. لحظه دیدار؛ ۴. حیات برزخی؛ ۵. حیات برزخی ۲» به صورت یک بسته عرضه می‌شود و با استعانت از خدای سبحان ابواب ۲۸ گانه معاد هم در این مجلدات به صورت بسته دوم عرضه می‌شود.

۳. فاصله طولانی چندساله بین مباحث، گاهی لزوم تکرار بعضی از بحث‌ها را به دنبال داشته و البته تلاش شد که تکرار مخّل نباشد و گفتاری بودن کلمات تا حدودی اصلاح

شود ولی سعی شده قالب کتاب به صورت گفتاری و درسی و تابع نظم روایات کتاب بحارالأنوار باشد.

۴. از زحمت‌ها و همکاری مدیریت محترم مدرسه مشکات علی بن موسی الرضا علیه السلام و حجت الاسلام و المسلمین قاسمیان و طلاب فاضل و محقق تشکر وافر داشته و همچنین از مسئولین دفتر نشر معارف بالخصوص جناب آقای پیرمردیان در استقبال از موضوع و اقدام و تشویق برای نشر، کمال سپاس را داریم.

از خداوند متعال می‌خواهیم، همه دوستان را در نشر و ترویج فرهنگ اهل بیت علیهم السلام و بالخصوص در بحث معادباوری که از مسائل بسیار تاثیرگذار در نظام فردی و اجتماعی و نیاز مبرم امروز جهان است بیش از پیش موفق گرداند. امیدواریم هرگونه قصور و کمبودی در این کتاب مشاهده کردید، ما را از نقد مشفقانه خویش محروم نفرمایید.

خداوند! با فقر و گدایی به پیشگاه عزت و عنایت تو و به آستان ولایت مقربان درگاهت آمدیم. بدین درگاه بارمان ده و کاسه گدایی ما را از جام رحمانیت و رحیمیت خویش، لبریز کن!

آمین یا رب العالمین

محمد رضا عابدینی - قم مقدس

سالروز ولادت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و ولادت رئیس مذهب امام صادق علیه السلام

۱۷ ربیع الاول/ ۱۴۴۵ - ۱۱ مهر/ ۱۴۰۲

پیشگفتار

بسم الله الرحمن الرحيم

مرگ پایانی است بر زندگی فانی و آغازی است بر یک زندگی باقی. مرگ، آغاز زندگی ای است که انسان، فرجام آن را با برگزیدن مسیر بندگی حق تعالی یا پیروی از شیطان تعیین می‌کند: داشتن حیات طیبه و همراهی با اولیای طاهرین یا حیاتی دردناک و دهشتناک و همنشینی با شیاطین انس و جن. خداوند متعال با لطف بی‌کرانش، ارسال رسل و انزال کتب کرده تا بشر را به حیات طیبه رهنمون شود و از قرناء بد بر حذر دارد که «إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ»^۱.

بر این اساس خداوند متعال، انسان را از شیطان و دنیای فانی بر حذر می‌دارد و از سوی دیگر او را تشویق به پاسداشت از خویشتن خویش می‌کند «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا»^۲. اما انسان غافل که خویشتن خویش را فراموش کرده است، دل به اغیار بسته، غیر خود را خود پنداشته، و در نتیجه جان خود را که گران‌بهارترین سرمایه وجود اوست، به ثمن بخش می‌فروشد؛ و در روزی که هر انسانی فرادا محسوس می‌شود، خود را با خویشتنی که آن را به بهایی ناچیز فروخته، تنها می‌یابد و همین سبب حسرت و عذاب او خواهد شد «وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرْكْتُمْ مَا

۱. فاطر، ۶.

۲. مائده، ۱۰۵.

حَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُعَاءَ كُفَّ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَصَلَّ عَنكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ^۱.

یکی از حالات نفس انسان، حُب و بُغْضی است که باید آن را در مسیر حق به کار گیرد و نتیجه آن را در لحظه احتضار، برزخ، قیامت و در نهایت، بهشت و جهنم خالد، مشاهده کند. بنابراین انسان در لحظه احتضار، پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت علیهم السلام را مشاهده می‌کند و آنها را خشنود یا غضبناک می‌یابد و برای کفار، علاوه بر ایشان، شیاطین نیز بر او متمثل شده و سبب عذاب او می‌شوند. و چه زیباست کلام موجز و پرمغز امیرمؤمنان علیؑ خطاب به حارث همدانی که فرمودند: «يَا حَارِثُ قَصِيْرَةٌ مِنْ طَوِيْلَةٍ اَنْتَ مَعَ مَنْ اَخْبَبْتَ وَ لَكَ مَا اَكْتَسَبْتَ»^۲؛ قرآن کریم نیز می‌فرماید: «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ»^۳.

و چه خوف‌ناک و چه شورانگیز است این جمله بزرگان که می‌فرمودند: «ابدیت در راه است!» خوف‌ناک است در جایی که ابدیت انسان گرده بخورد با خویشتنی تباه شده، و شیاطین و محبوبانی که وصفشان «بئس القرین»^۴ است. شورانگیز است در جایی که ابدیت انسان گره بخورد با نفسی ارتقاء یافته در پرتو حیات طیبه، و معیت با محبوبانی که اولیای طاهرین اند و وصفشان «حسن أولیک رفیقاً»^۵ است.

معاد جایگاه ویژه‌ای در منظومه معارف دینی دارد؛ به گونه‌ای که بسیاری از آموزه‌های دینی در پرتو معاد به روشنی درک می‌شوند و بدون آن، دریافت همه ابعاد این منظومه ناممکن است. بر این اساس بحث از معاد نه تنها موجب شناخت زندگی پس از مرگ می‌شود؛ بلکه در انسان‌شناسی، عدل، نبوت و امامت نیز مؤثر است؛ و حتی شناخت دقیق توحید نیز در سایه سار حقیقت معاد میسر می‌شود؛ زیرا قیامت روز بروز توحید است. معاد نه تنها چنین نقشی در تبیین نظام اعتقادی دارد، بلکه در مباحث تربیتی و سلوکی نیز تأثیرگذار است، کما اینکه بحث معاد می‌تواند به عنوان یکی از پایه‌های مهم الگوی حکمرانی جامعه اسلامی نقش آفرینی کند.

۱. انعام، ۹۴.

۲. بحار الانوار، ج ۶، ص ۱۷۹ (باب ۷ کتاب الموت).

۳. اِسْرَاء، ۷۱.

۴. زخرف، ۳۸.

۵. نساء، ۶۹.

معرفی کتاب حاضر

حضرت حجت الاسلام والمسلمین محمدرضا عابدینی (حفظه الله تعالی) طی سال‌های ۸۵ الی ۹۳ یک دوره احادیث ابواب موت و معاد کتاب گران سنگ بحار الأنوار را تدریس و شرح نمودند. مؤسسه مطالعات اسلامی رواسی، به توفیق الهی، تصمیم گرفت این مباحث را در قالب مجموعه کتاب‌هایی جهت استفاده عموم به چاپ برساند. بدین منظور مراحل زیر صورت پذیرفت:

۱. صوت‌های ضبط شده این دوره درسی جمع‌آوری گردید و دسترسی به حدود ۲۲۰ صوت حاصل شد.

۲. تمامی جلسات پیاده‌سازی گردید و ویرایش و تنظیم اولیه صورت گرفت.

۳. به منظور وحدت رویه در نمایه‌زنی، آیین‌نامه‌ای برای نمایه‌زنی تدوین گردید و بر اساس آن، متن تمامی جلسات، به صورت موضوعی نمایه‌زنی شد.

۴. همچنین برای ایجاد وحدت رویه در ویراستاری، آیین‌نامه ویراستاری مختص به این کتاب تهیه شد و مطابق با آن ویراستاری صورت گرفت.

۵. بر این اساس، قالب کتاب بدین صورت نظم یافت که در ابتدا معمولاً مقدمه‌ای از استاد ارائه گردیده است، سپس متن کامل احادیث از سه جلد ۶، ۷ و ۸ از کتاب شریف بحار الأنوار آورده شده و پس از آن متن ترجمه قرار گرفته است و در ادامه، بیانات استاد در شرح حدیث مطرح گردیده است.

۶. در صورتی که در متن درس، آیه، روایت یا سخنی از بزرگان مطرح شده باشد، آدرس‌دهی به منابع داده شده است.

۷. پس از مقایسه ترجمه‌های مختلف، در نهایت، ترجمه‌ای که تناسب بیشتری با شرح استاد داشت انتخاب شد.

۸. پس از پایان ویرایش و نمایه‌زنی، سؤالات محتوایی متن، جهت رفع ابهام به استاد عابدینی رحمته الله ارائه گردید و پس از بازبینی، تمامی نکات ایشان، به متن افزوده شد.

۹. در مواردی که صوت‌ها به صورت ناقص ضبط شده بود یا صوتی در مبحث مهمی وجود نداشت، جناب استاد با سعه صدر، برخی از روایات را به صورت مکتوب شرح کردند. علاوه بر رفع ابهام متن، نکات بسیاری نیز که در صوت‌ها بیان نشده بود توسط استاد به متن افزوده شد که به تکمیل مطالب، کمک شایانی کرده است.

۱۰. در نهایت، ویرایش نهایی سرویراستار مؤسسه مطالعات اسلامی روایی جهت یکپارچه‌سازی متن انجام شد.
۱۱. امید است که خوانندگان عزیز بذل محبت نموده و نکات و اشتباهات ویرایشی کتاب را در شبکه‌های اجتماعی بله و ای‌تا و اینستاگرام @ta_abad_zendegi اطلاع‌رسانی نمایند.

تقدیر و تشکر

در پایان لازم است که از همه عزیزانی که ما را در این امر مهم یاری رساندند تقدیر و تشکر به عمل آوریم؛ از جمله: جناب حجت الاسلام والمسلمین قاسمیان که با حمایت‌های مستمر خود در طی چند سال در به ثمر رسیدن این اثر نقش اساسی داشتند. جناب آقای پیرمردان و دفتر نشر معارف که زحمات بسیاری را برای به نتیجه رسیدن این اثر متحمل شدند. مؤسسه «متنوک» که ما را در پیاده‌سازی صوت‌ها یاری دادند. طلاب سطوح عالی و دروس خارج حوزه علمیه مشکات که به ویراستاری تخصصی و نمایه‌زنی موضوعی این متن پرداختند از جمله: حجج اسلام آقایان مهران معدنی‌پور، سید مهدی اکرمی، محمد علی مفیدی، محمد محبوبی، محسن بیسادی، مصطفی امیرزرگر، وحید عابدینی، حسین فرحمند، سید مهدی مرتضوی، محمد جعفر مصلحی، حسین نوری ابوذری، مهدی عرب، یاسر حاجی‌پور. و همچنین از جناب استاد عابدینی عزیز که با صبر و حوصله تمام، به بازبینی و اصلاح متن پرداختند تشکر ویژه می‌کنیم.

ضمناً با توجه به اینکه متن آیات و احادیث به کار رفته در کتاب حاضر، از کتب موجود در نرم‌افزارهای مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور و کتاب بحار الأنوار چاپ نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور استفاده شده است، لازم است که از مؤسسات مذکور نیز تقدیر و تشکر به عمل آوریم.

والحمد لله رب العالمین

محسن علیزاده

مؤسسه مطالعات اسلامی روایی

سالروز ولادت رسول اکرم ﷺ و امام صادق علیه السلام / ۱۱ مهر ۱۴۰۲